

ÚVODEM

V roce 1908 se stala „východní otázka“ — otázka uspořádání nebo již rozřešení složitých národnostních a státoprávních poměrů v evropské části osmanské říše — opět aktuální a nabyla celoevropského významu. Začalo to nejdříve tzv. „železniční otázkou“ v Makedonii či přes Makedonii, pak došlo k převratu v Cařihradě-Istanbulu a brzy nato následovala rakousko-uherská anexe Bosny-Hercegoviny. Jak „železniční otázka“, tak hlavně anexe Bosny-Hercegoviny vyvolaly válečné napětí mezi Srbskem a Rakousko-Uherskem, které s mezipřestávkami trvalo až do března 1909. „Mladoturecká revoluce“ z července 1908 a pak i pokus stoupenců starého sultánského systému o svržení mladoturků v dubnu 1908 vzbuzovaly zájem i obavy velmocí, které soupeřily o vliv v osmanské říši anebo čekaly (spolu se sousedními balkánskými státy) na příležitost k rozdělení turecké říše v Evropě i v Asii. Mladoturecký převrat přinesl změnu zahraničně politické orientace osmanské říše na Anglii, ale od roku 1909 se v Cařihradě opět prosazoval vliv Německa. Uvedené skutečnosti — železniční otázka, mladoturecká revoluce a anexe Bosny-Hercegoviny — působily nejvíce na politiku habsburské monarchie i carského Ruska, které právě v průběhu roku 1908 upustilo od dosavadního společného postupu s Rakousko-Uherskem v „balkánské otázce“ a definitivně se zapojilo do Trojdhody.

Mladoturecká revoluce, anexe Bosny-Hercegoviny, srbsko-rakouské napětí, pokus o nový převrat v Cařihradě — to vše vyvolávalo mezinárodní komplikace a vzbuzovalo pochopitelný zájem také orgánů Socialistické internacionály (II. internacionála) a jejich jednotlivých stran. Změny ve vládě turecké říše z července 1908 a následující projevy mladotureckých předáků, resp. i podpora nemuslimských národů osmanské říše mladoturkům v červenci 1908 a z dubna 1909 vzbuzovaly u vedoucích představitelů Socialistické internacionály naděje, že v jihovýchodní Evropě se konečně situace uklidní a že za nové mladoturecké vlády budou v evropské části Turecka vyřešeny dosud palčivé národnostní problémy, což by napomohlo k udržení míru v Evropě.

V letech 1908—1909 šlo v evropské části osmanské říše nadále o vyřešení vztahu Turků a Slovanů, resp. i Řeků. Rakousko-uherské záměry stavby železniční trati do Makedonie a hlavně pak anexe Bosny-Herce-

goviny, resp. napětí rakousko-srbské prohloubily „jihoslovanskou otázku“, v níž šlo o spojení jižních Slovanů v habsburské monarchii i na Balkáně. V osmanské říši pak vznikala od let 1909–1910 palčivá „albánská otázka“, která se dotýkala i Rakouska-Uherska a Itálie. Změna ve vztazích Ruska k Rakousku-Uhersku a hlavně italsko-turecká válka z podzimu 1911 (trvala do září 1912) podněcovala k protitureckým záměrům a akcím i sousedy osmanské říše. Ačkoli nároky na Makedonii rozdělovaly zájmy Bulharska, Srbska a Řecka, přece jen se podařilo utvořit v létě 1912 „Balkánský čtyřspolek“, který zahájil v říjnu 1912 proti Turecku válku. K překvapení vojenských odborníků i širší veřejnosti v jednotlivých evropských státech podařilo se balkánským státům v krátké době Turky porazit. Diplomaté evropských velmocí měli opět plné ruce práce. Balkánské události přivolávaly opět nebezpečí celoevropské války. Je až kupodivu, že jak první válka, tak i druhá neboli mezispojenecká válka z léta 1913 zůstaly „lokálními konflikty“, ačkoli celoevropská válka tehdy jako by „visela ve vzduchu“. Proto bylo na místě mohutné protiválečné hnutí proletariátu evropských zemí. A přece právě na Balkánu vyšlehla jiskra, která zapálila v létě 1914 evropský a celosvětový požár. Byla to především rakousko-uherská anexe Bosny-Hercegoviny, byly to agresivní plány Rakouska-Uherska proti Srbsku, které vytvořily na Balkáně ono napětí, z něhož vzešel výstřel v Sarajevě, pak následovalo ultimatum Vídně Bělehradu – a to byl začátek války.

Léta 1908–1914 jsou významným obdobím i v dějinách mezinárodního socialistického hnutí mimo jiné i z hlediska „balkánské otázky“. Zatímco v letech 1904–1907 se pozornost mezinárodního socialistického hnutí obracela buď na východ k Rusku anebo byla třeba se zabývat důsledky vzniku dvou politickovojenských spolků a zejména napětím francouzsko-německým, od roku 1908 se začaly orgány Socialistické internacionály pravidelně zabývat situací v jihovýchodní Evropě. Základní dokumenty Socialistické internacionály, resp. Mezinárodního socialistického byra, které se týkají „východní“ nebo „balkánské otázky“ z let 1908–1912 až 1913, jsou v marxistických syntezách dějin mezinárodního dělnického hnutí známé: „balkánské otázce“ je věnováno nejvíce pozornosti právě pro léta 1908 a 1912–1913. Ale i toto období má celou řadu málo známých dílčích i větších otázek, jejichž vysvětlení je předpokladem pro ucelené poznání a hodnocení socialistické teorie národnostní otázky i zahraniční politiky mezinárodního socialistického hnutí. A poznání této teorie národnostní otázky a zahraniční politiky, konfrontace teorie s praxí Socialistické internacionály a jejich vedoucích stran a také s teorií i praxí balkánských socialistů může napomoci při upřesnění dosavadních kritérií, jichž se používá při výkladu národně osvobozenického hnutí lidu balkánských národů a válek balkánských států.

Tato práce je pokračováním mých studií (rozprav) „Mezinárodní socialistické hnutí o východní otázce 1848–1878“ (Otázky dějin střední, jiho-

východní a východní Evropy, II, Brno 1976) a „Mezinárodní socialistické hnutí o východní otázce 1879–1907“ (Sborník prací FF UJEP, C 21–22, Brno 1976). Podobně jako v uvedených studiích používám i zde stejného pracovního postupu. Začínám celkovým postavením osmanské říše a jejích národů v evropské části, pak následuje stručný přehled evropské diplomacie atd. Na rozdíl od předchozích studií věnuji nyní více místa socialistickému hnutí na Balkáně. Vlastním cílem je ovšem poznat stanovisko vedoucích orgánů Socialistické internacionály a jejích jednotlivých vůdčích osobností, které vyjadřovaly své názory na řešení poměrů v jihovýchodní Evropě často i jako „soukromí“ autoři. Rozebírám zejména názory K. Kautského, J. Jaurèse, Otta Baura, H. Wendela, K. Radka, A. Němce, J. Demetroviče, hlavně V. I. Lenina – z balkánských autorů pak věnuji pozornost D. Blagoevovi, D. Tucovičovi, Kr. Rakovskému a dalším.

Problematika, k jejímuž řešení chci přispět touto prací, je naznačena v sovětských syntezách dějin II. internacionály a také v dílčích studiích; základní postoje vedení Socialistické internacionály k Balkánu rozebral francouzský autor rumunského původu G. Haupt. Ze starších prací, věnovaných celobalkánské problematice, připomínám H. Wendla, jehož články z let 1910–1914 jsou ostatně předmětem mého studia. Poznání postojů balkánských socialistů umožňují novější práce O. Ivanovského a dalších jugoslávských i bulharských historiků. Balkán jako celek a zejména jihoslovanské národy se těšily již dávno pozornosti čs. historiografie. Vylíčen je např. ohlas balkánských válek 1912–1913 v naší společnosti. Méně je však známá činnost balkánských socialistů např. z hlediska společného programu balkánské federace.

* * *

K poznávání obsahu „východní otázky“ a k hodnocení situace na Balkáně v roce 1908 a v následujících letech nepřístupovalo vedení Socialistické internacionály nepřipraveno. Již v letech 1896–1897 se poznávalo, že i potlačované národy v jihovýchodní Evropě mají nárok na své sebeurčení a že panství Turků na Balkáně je přežitkem v novodobé Evropě. Na povstání v Makedonii v roce 1903 reagovalo Mezinárodní socialistické byro rezolucí z února 1904 proti tureckým represáliím a za právo balkánských národů na rovnoprávnost a samostatnost. Ale určitá „pauza“ z let 1904–1907 v jinak rušném prostředí Balkánu jako by dala zapomenout na škodlivost velmocenské politiky status quo pro jihovýchodní Evropu, takže zásada rovnoprávnosti i balkánských národů se nestala definitivním návodem pro činnost orgánů II. internacionály ve vztahu k jihovýchodní Evropě. V letech 1904–1907 se ovšem odehrály v Evropě a ve světě důležitější události, kterým musila Socialistická internacionála věnovat větší pozornost než Turecku. Možná, že i zprávy z Balkánu z let 1904–1907, a to z pera samých balkánských autorů, o nových národnost-

ních a náboženských sporech, nadepisované jako „zmatky na Balkáně“ apod., odrazovaly od zájmu a znesnadňovaly případnou snahu o vypracování směrnic mezinárodního socialistického hnutí pro jihovýchodní Evropu na základě starších zmíněných poznatků a na základě nejnovějšího vývoje na Balkáně.

Nové události na Balkánském poloostrově z roku 1908 a následujících let byly v prostředí Socialistické internacionály přijímány a hodnoceny důkladněji než dříve. V podmínkách rozpadu Evropy na dva politicko-vojenské tábory mohlo být narušení každé zásady status quo příčinou války. A zřejmě proto vítal Jean Jaurès provedení mladoturecké revoluce, která dávala naději na vyřešení složitých národnostních poměrů v jihovýchodní Evropě. Na druhé straně stížnosti balkánských socialistů (kteří od roku 1908 začínají hrát rozhodující úlohu v životě svých národů a také v mezinárodním dělnickém hnutí vystupují velmi aktivně) na Rakousko-Uhersko i na Rusko a také na mladoturecký režim nutily vedení Socialistické internacionály zabývat se znovu právem národů na sebeurčení i pro oblast Balkánu (např. na VIII. kongresu v Kodani r. 1910). Dodejme ještě, že v prostředí mezinárodního socialistického hnutí stala se idea balkánské federace postupně uznávanou zásadou možného a správného řešení komplikovaných národnostních a státoprávních poměrů v jihovýchodní Evropě.

Uvedené skutečnosti a následující postoj Socialistické internacionály a jednotlivých osobností i stran v období italsko-turecké války 1911 až 1912 jsou předmětem první části předložené práce.

Události na Balkáně vrcholily na podzim 1912. Zahájení války Balkánského čtyřspolku proti Turecku zostřovalo napětí mezi velmocemi. Socialistická internacionála odpověděla na toto napětí uspořádáním mohutných protiválečných demonstrací ve všech hlavních městech evropských států. Důležité pak bylo stanovisko balkánských socialistů, jejichž důsledný protiválečný postoj vzbudil v zahraničí velké sympatie. Nepochybně právě tato aktivita balkánských socialistů přispěla k tomu, že Mezinárodní socialistické byro a pak Socialistická internacionála přijaly v říjnu a listopadu 1912 program balkánských sociálně demokratických stran za svůj.

Hnutí a teorie balkánských sociálních demokratů a stanovisko Socialistické internacionály z podzimu 1912 a v roce 1913 jsou obsahem druhé části předložené práce.